

Volter Kilven »Suljetuilla porteilla».

Jatkokeskustelua Kilven kielestä.

»Suljetuilla porteilla» on Kilven tuotannossa kieliasultaan poikkeuksellinen. Suomalainenkin lukija saa ponnistella päästäkseen ymmärtämään kirjailijan tarkoituksia eikä aina, ponnistuksistaan huolimatta, kykene voittamaan kielen ja tyylin luomia vaikeuksia. Kaikkineen tämä teos on merkillinen dokumentti outoon suuntaan kehitetystä subjektiivisesta kielenkäytöstä. Emme tässä kuitenkaan kiinnitä huomiota abstraktiseen, pateettiseen esitystapaan, emme myöskään lauserakenteeseen emmekä kaikkeen outoon sanastoon ja outoihin johdannaisiin (esim. *kaika, herpuu, tiivyy*, pro *kaiku, herpaantuu, tiivistyy*) emmekä outoon sijamuodostukseen (esim. prolatiivi *valjeitse, vankeitse, ratkitse*), vaan niihin tynkäsanoihin tai sanoisimmeko sanatorsoihin, joita tekijä niin mielellään käyttää, sekä hänen pyrkimyksensä kaadella sanaluokkien välisiä raja-aitoja. Tämän rinnalla jäävät taka-alalle kielen muut erikoisuudet. Mutta Kilven kieli ei vain oudostuta lukijaa, vaan se myös kiinnostaa häntä. Melko runsaalla esimerkkimäärällä valaistakoon tässä mainittuja kirjailijan kielen erikoisuuksia.

Suomessa on jokunen määrä sanoja, joilla on sekä substantiivin että verbin funktio. Sellainen sana on *usko*: *uskon, uskossa, uskolla, uskoisin, uskotaan, uskoessa, uskottu* jne. Juuri tätä tyyppiä Kilpi on olennaisesti kartuttanut. Tarkastelemme ensinnä yhtenä ryhmänä *o, u, y, i* ja harvoja *a, ä, e*-vartaloisia substantiiveja, jotka nykyisen kielitajun kannalta näyttävät pelkistyneiltä verbin vartaloilta. Miten asia on kielihistorian kannalta arvosteltava, on tehtävämme ulkopuolella.¹

ano: Mitä olen kylvänyt rakkautta, niinkuin on tahtoni ano ja palo.

ehty: kohaavin kehky kohtunsa ehdyttä (abess.) vellojen syli viertonsa kyömää raikuvin nousuin ja raukuvin laskuin.

eksy: eksynsä harhaa jokainen vain itse.

haihtu: hetken haihdun janoako aikojen ajo?

heittä: höyhenen heittää pyörteissä tuulen on ihmisen elo.

hiipu: Ihminenkin herkkinee, haikinee elämää mielensä hiipuun.

hoippu: kenen auttanut askelhoippua talutuksen tukea pitemmälle.

hukku: lieneekö muuta päivien häipy kuin hetkien hukkaa aikojen virrassa?

hyyty: Hyyty elävien sydämissä ja kammon kalve palanneen otsalla.

häily: liekö häivä sumun häilyn elämämme selitys?

häipy: päivien häipy.

¹ Fil. kand. O. Kallioniemi on hyväntahtoisesti tarkastanut sanaluettelon ja Kustavin murteen tuntijana ilmoittanut, että luettelon sanoissa ei ole murre sanoja.

järsi: Minun järsiäni purut, ihmisen jälkiä teko.
 jäähty: koska on välttänyt laupeinkaan hyvyys lämpönsä jäähtyä?
 kaatu: nuoli lentää kaarensa kaatuun taivaan niskoilta.
 kuihtu: samaa on hänelle kehky ja kuihtu!
 kiipu: Et tavota hiipujen rajaa kiipujen huipuilta.
 kirsku: Minulla hampaan kirsku, ihmisellä autuuden ano.
 kuihtu: Samaa on hänelle kehky ja kuihtu.
 köyrtty: koska on kestänyt voimakkaan väki selkensä köyrttyä?
 kysy: kysy sekoo kysymiinsä, säikeet sotkee tutkailu!
 mahtu: kuulullen napaa se mahtunsa pakot ja herkkynsä tiivyt maailmojen pintein piukkunsa vöihin.

mata: Lienemmekö matoa minä ja kotkasta ihminen, minun järkeni madonmataa ja ihmisen usko mielen havia?

mylvi: härän kuolinmylvi.

näänty: nääntyyni hyydyn kuin meren sula jäähän.

ontu: ramman rukoilisin onnuilta terveeksi.

paisu: painu ja paisu aikojen urkuja polkee.

pode: aineessa minäni elävä pode!

pyrki: Ihmispyrki pettää ja minäkin murrun.

riutu: Riutuvaa rohkaisen rohkeuteni riuduin.

saapu: pienempinä aina tekojensa tointa, vierivinä aina tekojensa saavun.

sammu: yösen kirvettä hetken valjeitse sammun kohtuun.

sykkä: ihminen, jolla on sydänpalasena elävän lihan sykkä.

turtu: rakennanko ihmisen toivoon tai epätoivoon, rakennanko ihmisen tahtoon vai turtoon?

uupu: elämän yllyn ja uuvun.

vaappu: herää, sammuu vaappuunsa merinen laine.

vaihtu: Jumalsynty lienee säätö elonkuolon ikivaihdun.

vaipu: Sammumista Jumalaan elämän vaipu: nousuhurmat, vammavaivut.

visko: tykkien kidat tuhotonni viskoon.

Niistä tapauksista, joissa verbin katkaistua vartaloainesta käytetään substantiivina, saakoon vielä maininnan seuraava ryhmä.

aher: Toimen ratasta kierto kierrolta aher pyörtää.

hyker: Niidenkö (sormien) hyker elämän sijoiltaan siirtäisi.

kuher: aallon kuher kätköiltä povivan meren.

puser: pitemmä ei huulen haikaa äänen puser kantane.

tuiver: Tuultenko tuiveriin keto ruohoheinin helpyy.

vaiker: Syntyväisen itkunvaiker ihmislapsen ensiääni.

Nyt mainitun tyyppin lisäksi huomio kiintyy supistuviin verbeihin, joiden lyhyeen vokaaliin päättyvä kantavartalo esiintyy itsenäisenä substantiivina. Tapaukset ovat harvinaisempia kuin edelliset. Käsitelyn ulkopuolelle jäävät substantiivit, joissa on havaittavissa johdin, jos kohta epätavallinen.

hiko: Ja sydänelässä kuitenkin hiko kuin rinnan rajat ratkomaan!
 huoka: Maailmojen haluko, ihmisen huokako yksinkö Jumalaa?
 häärä: häärän kääpiöille.
 so: elämäni iso ja jano.
 kirpo: Syttymistä Jumalaaan elämän kirpo.
 kyhä: Mies kyhää, muuri ylpyy ja torni tähtää taivaita päin, jotta lapioisi joskus raunioitten soraa omaan kyhänsä tieltä tietämätön myöhäpolvi.
 mana: mitä olen jaksanut sielun sokeuteen ja hengen rampuuteen muuta kuin ihmisnärkästykseni manaa sanaan paatuneille.
 peija: tämän otuksen peijaa.
 siuna: siunat kylmää, palot nielee armopuutto elämä.
 tuijo: uskon tuijo.
 tuikka: Kynttilä valaisee, mutta pimeyttä ei sen tuikka lähimpää kehäänsä loitommaksi karkota.
 vajo: keneltä olen helpottanut askeleenkaan vajoa niissä muduissa.
 äkkä: oveluus yksiltänsä on vain tämän erän äkkää.¹

Partikkeleita käytetään substantiivien tavoin muissakin kuin tutunomaisissa sijamuodoissa, tai ne esiintyvät possessiivisuffiksillisina, tai var-talo esiintyy itsenäisenä sanana.

kauka: jotta maailmojen pitelijä kurottaisi kaukojansa ihmisitsensä ohitse orpona ja itsensä nälässä.
 lama: Ihmisessä jousii ponsi, vaikka singan salpaa lama; eikä ihmisen itsensä rajoja katko ja itsensä lamoilta elämät avarru.
 myöhä: lapsosten ikiset taimet elämän aluilta myöhien määrättömiin.
 seka: Eksytäkö radoiltaan taivailla tähdet, vaikka aina kehräävät sekansa sekaa?
 tänä: tämä hetki täyttä ja tänäessä huomisiet. Minuin ahdun elämäni niinkuin päivä tänänsä: lähimmäistään, huomistaanko minä, tänä tavottaa?
 täsmä: Ihminen mittaa olonsa täsmät.
 ulko: Kyhääkö ulkoon, kyhääkö sisään: herpa seinänä ulkona, sisällä. Häneen, jossa alku nielee loppunsa, itse ulkonsa, minä maailmansa, elo kuolonsa.
 iki: tottako vain tyhjyyden kaikkinen iki?
 ilmi: ilmi ja sala elämät loimii ja riipii.
 irti: hyötäneet tainta mullasta irtiin.
 julki: Ihminen, elämä sulinta salaa, hahmojen kuplat lumeitten julkia.
 läsnä: Hetki herkkii läsnänä kuoleman katoon: ympärilläni tuntemattoman elämän läpitunkematon läsnä.
 yli: Ylet taakat ihmiselle sälyttännyt elämä.

Pronominia käsitellään substantiivin tavoin totunnainen käyttö ylitäen.

i tse: Itsen kuormat nostanen: ihmiselle itsettänsä mitä jääpi? höylättävä ihmisitse visaisempi palanen. Itsenrajaa ihminen ei ikinänsä ratkone.¹

¹ *Itse* -sanaa ovat jotkut muutkin kirjailijamme käyttäneet substantiivina.

tämä: Ihmistänä virun vaivaa ihmissuvun yhteistä: itsehaava ihmistämän ihmistähän sammuneel

Substantiivina käytetään verbinä ilman erikoista johtopäätettä. Kilven kielen kannalta tuskin on syytä puhua seuraavassa ryhmässä *i*-johtimella muodostetusta, vaan yksinkertaisesti substantiivin nominatiiviin perustuvasta verbistä.

hankia: talvi hankii maanpovet keväitten vertyyn.

hetkiä: Tuulen jälki ruohoilla, vaeltava varjo: todempaako elämän hetkivä aika? jousia: Ihmisessä jousii ponsi.

nurmia: Suven rinnat nurmivat syksyjen kuloon.

piiriä: kohoavin piirii rajattuuden kehä äärtensä helmaa pieltensä puuntiin.

povia: aallon kuher kätköiltä povivan meren.

päitsiä: ovat päätsineet petoa.

rekiä: salavillin aisonut, julkivikurin rekinyt.

siipiä: Eipä siivi ajatus aikojen ratki.

virsiä: Ihminen virsii.

a, ä-johtimilla muodostettuja johdannaisia on useita, esim. *heimota, huiputa, keinota, leivätä, maailmata, nerota, säilätä*, mutta nämä jäävät niinkuin johdannaiset yleensäkin tässä syrjään.

Partikkelia käytetään ilman johtopäätettä verbinä.

ikiä: Pisarvierten kohtuna helmainen meri, hetkenvaiheen syttynä ikivä aika. irtiä: irtineet ihmishiukat elämän juurilta maanmullan huokoilla.

ohia: ohiva silmä.

* * *

Kirjailijalle hänen työväliseensä, kieli, on merkityksellinen aivan toisessa suhteessa kuin jokamiehelle, hän tarvitsee kielen kaikkia keinovaroja sanottavansa ilmentämiseksi sen hienoimpia vivahteita myöten. Mutta Kilpi ei ole tyytynyt kirjakielen rikastettujenkaan resurssien käyttöön, eikä edes kotimurteensa, Kustavin murteen, tarjoamiin ilmaisukeinoihin, vaan, niinkuin esitetyt näytteet vakuuttavasti todistavat, luo yksilöllisen ja poikkeuksellisen kielen. Hän energisesti puolustaa taiteilijan oikeutta kieleen. Kieli ei ole staattinen rakennelma, vaan dynaaminen elementti, joka ehtymättömästi luo kohdussaan uutta. Sanataiteilija käyttää kieltä aineena niinkuin säveltäjä ääntä, maalari väriä. Kieli kuuluu olennaisesti runouden olemukseen, kielessä runoilija toteuttaa omaa itseään, kieleen hän luo eloa niinkuin kuvanveistäjä kiveen. Kielellä siis ei ole itsessään oikeuksia. Esittämässämme teoksessa Kilpi pitelee suomen kieltä kova-

kouraisemmin kuin kukaan muu suomalainen kirjailija ja kovakouraisemmin kuin Kilpi itse missään muussa teoksessaan. Gottlundin kielen gottlundilaisuudet jäävät varjoon Kilven kielen kilpeläisyyksien rinnalla. Liian pitkät sanat pannaan Prokrusteen vuoteeseen tyvistettäväksi. Omaan itseensä uppoutunutta hurmioitunutta kirjailijaa valitsemansa muoto tyydyttää, hän on päässyt rajattomasti tehostamaan omaa minäänsä eikä tässä itsensä tehostuksessa kysy, säilyvätkö vai katkeavatko siteet porttien ulkopuolella seisoviin. Kilpi on kerran kirjoittanut: »Sanahan on ilmaisen kipenöimistä lauseessa, sanahan on se, joka saapuu silloin, kun ilmaista hengittää itsensä periodiksi ja tarvitsee juuri sen sanan. Sana puhkee kuin lehti oksasta, ei sitä oksaan ripusteta, ja mies, joka tietää, että nyt hän sepitti sanan, hän viskatkoon tekeleensä paperikoriin, sillä se on varmaa, että semmoinen sana ei ole mahlasta vironnut: tekokukkasat eivät lakastu, mutta eivät ne eläkkään: Sananluominen on trancea, hurmiota eikä näpertelyä.» Kirjailija vielä sanoo, että hän ei ole tahallaan eikä tietien sepittänyt ainoatakaan uutissanaa, hän on vain »elänyt suomen kieltä», sellaisena kuin se hänessä kasvaa.

Muuan kustavilainen on kertonut Kilven kerran leikkillisesti vastanneen kysymykseen, ymmärtääkö hän itse, mitä on kirjoittanut: ei sitä tarvitse ymmärtää. Kirjailija lienee lisännyt, että luetusta kuitenkin voi saada yleisen vaikutelman. Tuskinpa tämä kuitenkaan riittää. Kuinkahan moni lukija on jaksanut lukea tämän kirjan kannesta kanteen? On hiljan tässä aikakauslehdessä huomautettu, että voisi olla hyödyksi »kääntää» Kilpeä suomeksi. Ehkä ymmälle joutuneet lukijat havaitsisivat porttien aukeavan ja niiden arvojen paljastuvan, jotka niiden takana piilevät. Aivan niinkuin Agricola tulee meitä lähemmäksi, kun esitykseltä riisutaan sen arkaistinen oikeinkirjoitus- ja kieliäsu.

Sanomalehtiselostusten mukaan Yhdysvalloissa on nykyaikoina tarkkailtu kirjoitetun tekstin luettavuutta. Toisistaan eriävissä arvioinneissa perustuu tekstin luettavuuden analyysi aina kuitenkin ensisijaisesti kahteen tekijään: virkkeiden keskimääräiseen pituuteen ja »sanastokuormitukseen» eli vaikeiden sanain runsauteen. Jos »luettavuuslaboratorion» laskelma vie korkeaan indeksilukuun, ilmoitetaan Yhdysvaltain maatalousministeriön omassa valtapiirissään palauttavan tekstin uudelleen muokattavaksi. Jos nämä virallisia tai puolivirallisia julkaisuja koskevat kriteeriot kokeeksi sovellettaisiin kaunokirjallisuuteen, niin Kilven tekstin luettavuusindeksi olisi huippuluokkaa. Sillä sanojen vaikeuden lisäksi virkkeiden pituus on kiusallinen. »Alastalon salissa», josta löytää jopa 470 sanan mittaisia lauseita, on varmaankin Kilven tuotannossa saavutus, mutta »Suljetuilla porteilla» -teoksessakin, nimenomaan sen alkupuolella, on useita

100—250 sanan mittaisia lauseita. Silti mestarillakin on mestarinsa. Irlantilaisen James Joycen kuuluisa teos *Ulysses* on, ruotsinnoksesta päättäen, yhtä merkillistä kielensä ja tyyliinsä puolesta. Viimeinen luku, n. 50 sivua, on yhtä virkettä, jos saa tehdä tämän johtopäätöksen siitä, että tuossa luvussa ei ole lainkaan pisteitä eikä muita välimerkkejä eikä isoja alkukirjaimia.

Olemme panneet merkille Kilven oman käsityksen hänen kielensä ja tyyliinsä oikeutuksesta: kirjailijalla on oikeus käsitellä kieltä niinkuin raaka-ainetta ainakin, jotta saisi siinä ilmennetyksi oman itsensä. Kun näin kirjailijan minä siis kuvastuu hänen kielessään ja tyyliissään, niin lukija jää aprikoimaan, mitä tämä tuotanto todistaa tekijästään. Hän havaitsee sen puhuvan aidosta taiteilijasta ja lahjakkaasta henkilöstä, joka kulkee omaa yksinäistä ja erillistä tietään kirjailijana, kaukana yleisistä kulkuväylistä. Hän ei myöskään voi olla asettamatta tätä eristyneisyyttä yhteyteen kuurouden aiheuttaman fyysillisen eristyneisyyden kanssa. On huomautettu siitä, miten kuurouden karttuessa Kilven kirjallinen tuotanto yhä erikoistuu. »Suljetuilla porteilla» puhuu toiselta puolen tekijän hurmioitumisesta, toiselta puolen kuuron miehen erikoislaatuisuudesta. On tunnettua, että kuurous ei jätä psyykeä koskemattomaksi. Francisco de Goyan rajun taiteen yhtenä perustana on pidetty kuuroutuvan miehen katkeroitumista.

On vielä lisättävä muudan seikka, joka jokaiselle kielimiehelle on kiintoisa.

Kielen sanoissa on kolme seikkaa »annettuna»: äänneasun, merkityksen ja syntaktinen luonne. Yhtä hyvin kuin kieltä osaava tuntee äänneasun ja sanan merkityksen, yhtä hyvin hän tajuaa, millaisiin syntaktisiin tehtäviin sana on omiansa. Merkitys ja syntaktinen tehtävä eivät ole läheskään aina vastaavuussuhteessa. Sillä esim. sanoissa *kaunis*, *kauniisti*, *kauneus* merkitysaines on sama, mutta näillä sanoilla on kullakin oma syntaktinen luonteensa. Tai *antaa*, *antaminen*, *anto* sanoissa on niinkään samat merkityselementit, mutta ensimmäiselle kuuluu verbin, kahdelle jälkimmäiselle substantiivin tehtävät lauseessa.

Kuitenkin suomessa, niinkuin jo aikaisemmin huomautimme, on sanoja, joiden syntaktinen käyttö ei ole ahtaasti rajoitettua. Sellaisia ovat esim. *suomalainen*, *saksalainen*, jotka voivat esiintyä lauseessa joko substantiiveina tai adjektiiveina, tekijännimet *kulkija*, *menijä* ym. ovat substantiiveja, mutta voivat tunnetusti esiintyä myös murteenomaisesti adjektiiviattribuutin tavoin käytettyinä (*maalla ja merellä kulkija laiva*). On olemassa vielä huomattava ryhmä sanoja, johon jo aikaisemmin viittasimme: samaan johtimettomaan kantasanaan liittyvät sekä nominipara-

digman sijapäätteet että verbiparadigman taivutuspäätteet (tyyppi *usko, toivo, verso, keinu, kiikku, loppu, hehku, parku, ähky*). Ei voida väittää kumpaakaan funktiota, ei nominin eikä verbin, ehdottomasti alkuperäisemmäksi. Tätä ainesta Kilpi siis on tuotannossaan suuresti kartuttanut. Edellinen esitys osoittaa, että Kilpi käyttää verbiä tai verbin katkaistua vartaloainesta substantiivina, pronominia tai partikkelia niinkään substantiivina, substantiivia tai partikkelia ilman eri johdinta verbinä.

On omituista, että tämä Kilven kielen subjektiivinen piirre, sanan siirto sanaluokasta toiseen, on joissakin kielissä hyvin tunnettu ilmiö. **K o n v e r s i o** on englannin kielen historiallisen kehityksen tulos. Sama ilmiö tunnetaan huipentuneena eräissä kaukaisen idän kielissä (erittäinkin kiinassa), johonkin määrin myös eräissä suomalais-ugrilaisissa kielissä. Sanonnan tiivistäminen, rytmiseikat ja analysoimaton tyylipyrkimys ovat johtaneet Kilven tarkastetussa teoksessa pitkälle menevään konversioon.

M. Airila.